

پتانسیل‌های گردشگری و توسعه‌ی پایدار اکوتوریسمی زیست‌بوم بیابانی ایران

سیدمهدی دلبری^{۱*} حسین بارانی^۲

۱. کارشناس ارشد مهندسی منابع طبیعی - مدیریت مناطق بیابانی دانشگاه حکیم سبزواری

۲. دانشیار گروه مرتع دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

چکیده

وجود مناطق بیابانی و کویری نادر و جذاب در ایران و امکان بهره‌مندی به شکل طبیعت‌گردی (اکوتوریسم)، پرداختن به مبحث توسعه‌ی طبیعت‌گردی بیابان را پراهمیت و ضروری ساخته است. با وجود محدودیت‌های زیستی، چشم‌اندازهای ویژه‌ی زیبا و خیره‌کننده این نواحی می‌تواند به عنوان نقاط مهم جذب‌کننده گردشگر امروزی مطرح گردد و فواید اقتصادی و اجتماعی حاصل از آن، به توسعه‌ی بهتر شرایط زیستگاهی این مناطق بیانجامد. اکوتوریسم بیابان با رویکرد توسعه پایدار، از یک سو به عنوان موتور محرکه‌ی اقتصاد مناطق بیابانی و کویری، اقتصاد محلی را تنوع بخشنده و وضع اقتصادی ساکنان نواحی بیابانی را اعم از شهرنشینان، عشایر و روستائینان متحول می‌نماید و از دیگر سو تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی مطلوبی را به همراه دارد. این مقاله درصدد است تا با بیان اهمیت و ضرورت توسعه‌ی طبیعت‌گردی بیابان و نقش طبیعت‌گردی بیابان در اقتصاد ملی و منطقه‌ای و پیامدهای اجتماعی آن، راهبردهایی منتج از بررسی جاذبه‌های اکوتوریسمی مناطق بیابانی ایران، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های آن و نقش اجتماعی مردم و مدیران در توسعه‌ی اکوتوریسم بیابان در ایران را، با امکان سنجی جاذبه‌های طبیعی این نواحی و با رویکرد توسعه‌ی پایدار اکوتوریسمی ارائه دهد.

واژه‌های کلیدی: طبیعت‌گردی بیابان، اکوتوریسم، جاذبه‌های طبیعی، توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی کویر

* نویسنده رابط: delbari.sm@gmail.com

۱- مقدمه

اکوتوریسم^۱ یا طبیعت‌گردی، در کشور ما چندان شناخته شده نیست و دلیل عمده آن، کم توجهی به این مقوله و عدم شناخت ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی در عرصه‌ی طبیعت‌گردی و از جمله طبیعت‌گردی بیابان است. وضعیت ژئومورفولوژیکی و شرایط خاص اقلیمی مناطق بیابانی، به‌ویژه نواحی کاملاً بیابانی یا کویر، به گونه‌ای است که حیات در آنها، بسیار مشکل و گاه غیرممکن است، که باعث شده این نواحی مقهور طبیعت، مهجور انسان نیز واقع شود. با این وجود امکان بهره‌برداری‌های نوینی از جمله اکوتوریسم و انرژی‌های پاک در این سرزمین‌ها وجود دارد، که فقط مختص همین نواحی بوده و امکان توسعه‌ی پایدار را فراهم می‌آورند. اگرچه اکوتوریسم از دیرباز مورد علاقه بشر بوده، ولی جز در سالیان اخیر به‌صورت علمی و به‌طور جدی مورد توجه قرار نگرفته و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران امر به خصوص در کشور ایران، کمتر در صدد برنامه‌ریزی و توسعه‌ی آن در نواحی بیابانی و کویری بوده‌اند. این در حالی است که اکوتوریسم در جهان امروزی، نقشی بارز در اقتصاد، تعامل فرهنگی و اجتماعی، اشتغال، آشنایی انسانها با محیط زیست و آگاهی علمی از طبیعت داشته و ضرورت توسعه‌ی آن با انجام مطالعات و کار کارشناسی و برنامه‌ریزی راهبردی در کشورهای مستعد و از جمله ایران، بیش از پیش احساس می‌شود. با توجه به محرومیت مردم این مناطق و به‌خصوص ساکنان نواحی روستایی اقلیم کویری و بیابانی، این صنعت می‌تواند فرصتی مغتنم برای ایجاد درآمد و اشتغال آنان و جلوگیری از مهاجرت زیانبار روستانشینان شود و در دراز مدت، حفاظت از این اکوسیستم غنی بیابانی، ارتقای فرهنگی و اجتماعی و توسعه آن مناطق را به دنبال داشته باشد.

بیابان‌های ایران که بخش وسیعی از کشور ما را در بر می‌گیرد، به ظاهر دارای طبیعتی خشک و خشن و زیست بومی شکننده و ناپایدار است، ولی در نهان خود زیبایی‌های منحصر به فرد و بکری دارد که در بسیاری از نقاط ایران برای بیشتر مردم، حتی علاقمندان به گردشگری ناشناخته است و در محافل علمی نیز، تبیین نقش تأثیرگذار آن در توسعه‌ی منطقه‌ای و ملی در ابعاد اقتصادی- اجتماعی تا حدی مغفول مانده است؛ بنابراین پرداختن به چنین موضوعی در جهت گریه‌های توسعه‌ی کشور بسیار مهم و ضروری خواهد بود. اهمیت این موضوع آنگاه آشکارتر می‌شود که بدانیم ایران با دارا بودن رتبه پنجم جهان از نظر تنوع زیستی و اقلیمی و دارا بودن ویژگی‌های منحصر به فرد طبیعی در نواحی بیابانی، قابلیت فراوانی در زمینه توسعه‌ی طبیعت‌گردی و جذب گردشگر دارد. از اینرو در این مقاله، این موضوع از ابعاد اقتصادی، اجتماعی و مدیریت مورد بررسی قرار گرفته و راهبردهایی اجرایی مناسبی را پیشنهاد گردیده است.

مبانی و چارچوب نظری

مطابق تعریف کمیته ملی طبیعت گردی^۱، اکوتوریسم عبارتست از: «برآوردن تمنیات و تمایلات خردمندانانه و انسانی گردشگران طبیعت در محیط طبیعی، فرهنگی و آموزشی و غیرمصرفی به صورتی پایدار و در حد ظرفیت قابل تحمل، با حداقل تأثیرات منفی بر محیط طبیعی و فرهنگی، تحت شرایط و ضوابطی که ضمن حفظ محیط زیست و فرهنگ بومی و ارزش‌های آن، امکان رشد اقتصادی محلی را فراهم آورد»^۲. گردشگری را با توجه به عملکرد آن، می‌توان به پایدار و ناپایدار تقسیم کرد و از میان انواع مختلف گردشگری، طبیعت گردی بیشتر از همه با توسعه‌ی پایدار رابطه و سازگاری دارد (زاهدی، ۸۲)، که از نظر جغرافیای گردش، به سه گروه ۱- کوه‌نوردی (کوه‌پیمایی)، ۲- جنگل‌نوردی (جنگل‌گردشی) و ۳- بیابان‌نوردی (بیابان‌گردی یا اکوتوریسم بیابان) تقسیم می‌شود. طبیعت‌گردی یا اکوتوریسم بیابان در واقع سفری مسئولانه به درون طبیعت است، که محیط زیست را حفظ و رفاه اقتصادی مردم محلی را افزایش می‌دهد و از دید اکولوژیکی، حرکت جدیدی است مبتنی بر منابع تجدید شونده موجود در محیط طبیعی، که می‌تواند در ایجاد منافع اقتصادی و اجتماعی ملی یا ناحیه‌ای قابل توجه باشد. بدیهی است سرعت بخشیدن به روند توسعه‌ی اکوتوریسم بیابان، بایستی توأم با رعایت ملاحظات اجتماعی و زیست محیطی باشد و به نظر می‌رسد برخی تنگناها و محدودیت‌های اجرایی اکوتوریسم بیابان، ایفای نقش اجتماعی مردم در زمینه رویکرد توسعه‌ی پایدار اکوتوریسمی نواحی بیابانی را ضروری‌تر می‌نماید. همان‌طور اشاره گردید هدف از طبیعت گردی پایدار بیابان، حفظ جذابیت‌های طبیعی و پدیده‌های زیست محیطی برای نسل امروز و فردا است، در حالی که امروزه تحت عنوان طبیعت‌گردی خسارات جبران ناپذیری بر منابع طبیعی وارد می‌گردد (زاهدی، ۱۳۸۲) و از اینرو اهمیت داشتن نگاهی ملزم با توسعه‌ی پایدار در مبحث اکوتوریسم بیابان، مشخص‌تر می‌گردد.

به گزارش انجمن بین‌المللی اکوتوریسم^۳ (TIES)، صنعت اکوتوریسم بزرگترین بخش اقتصاد جهانی با ۲۰۰ میلیون شاغل در جهان است و در ۸۳٪ از کشورهای در حال توسعه، گردشگری و اکوتوریسم یکی از منابع اصلی درآمد و در یک سوم کشورهای فقیر جهان عمده‌ترین منبع درآمد بوده است. بسیاری از کشورهای آسیایی مشابه کشور ما و از جمله کشورهای عربی جنوب، از سرزمین‌های شنی و سوزان خود درآمدهای هنگفتی را از طریق جذب گردشگران خارجی کسب می‌کنند؛ به طوری که بخش قابل توجهی از درآمدهای ملی آنها، از این راه تأمین می‌شود. کشور کوچکی مثل تونس که مساحت بیابانهای آن حتی از پنج درصد بیابانهای ایران نیز کمتر است، سالانه سه میلیارد دلار درآمد ارزی از طریق بیابان‌گردی به دست می‌آورد (ناصری، ۱۳۸۴). کشور چین نیز یکی از کشورهایی محسوب می‌شود که به خوبی و هوشمندی

1. The International Ecotourism Society

^۲. آیین نامه طبیعت‌گردی، تصویب نامه هیات وزیران مورخ ۱۳۸۴/۵/۲

توانسته است در کنار جذب گردشگران بواسطه آثار تاریخی و کهن خود، با اجرای پروژه‌های تثبیت شن‌های روان و تفرج‌گاه‌های خاص و زیبا، آنها را به بازدید از جاذبه‌های بیابانی نیز ترغیب نموده و هر سال درآمدی بیش از بودجه سالیانه ایران به دست آورد (خسروشاهی، ۱۳۸۶). بنابراین از منظر تجربیات سایر کشورها، هر گونه مطالعه‌ای که بستر لازم برای توسعه‌ی طبیعت‌گردی بیابان را به صورت پایدار در کشور فراهم نماید، از ارزش اقتصادی و اجتماعی بالایی برخوردار خواهد بود.

روش پژوهش و پیشینه تحقیق

در این نوشتار، با بهره‌گیری از اسناد کتابخانه‌ای، جمع‌آوری اطلاعات و بررسی مبانی نظری به روش تحلیل محتوا، به مطالعه پتانسیل‌های گردشگری زیست‌بوم بیابانی و کویری ایران پرداخته و راهبردهای توسعه‌ی پایدار طبیعت‌گردی بیابان و مسائل اقتصادی و اجتماعی آن در ایران ارائه شده است. در راستای دستیابی به توسعه‌ی طبیعت‌گردی یا اکوتوریسم، کمیته ملی راهبردی اکوتوریسم (متشکل از سه سازمان حفاظت محیط زیست، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری)، در مناطق بیابانی و کویری ایران، نقاطی از جمله سایت‌های مرنجاب و شهداد را مورد مطالعه و توجه قرار داده و از سویی در تصویب نامه هیات وزیران (سال ۱۳۸۴)، تحت عنوان «آئین‌نامه طبیعت‌گردی»، معرفی مناطق و محدوده‌های مستعد طبیعت‌گردی در محیط‌ها و نقاط مناسب جنگلی، کوهستانی، مرتعی، بیابانی و دریائی را از جمله وظایف عمده این کمیته بر شمرده است، ولی با این حال کارهای مطالعاتی و عملیاتی در این خصوص، به ویژه در بخش بیابان ناکافی و اندک به نظر می‌رسد و حرکت امیدبخش‌تری را می‌طلبد. توسعه‌ی اکوتوریسم غالباً با بروز آثار و تبعات مثبت و گاه منفی بر جامعه و طبیعت همراه است، اما اگر اکوتوریسم پایدار مورد نظر باشد، به گونه‌ای برنامه‌ریزی می‌شود، که ابعاد منفی آن اندک و قابل چشم‌پوشی باشد و یا از عواید مثبت آن، بتوان برای جبران تبعات منفی اکوتوریسم این مناطق حساس از نظر اکولوژیکی بهره گرفت؛ از این‌رو از ضرورت‌های اکوتوریسم که نوعی گردشگری اکولوژیک است، گسترش آن بدون تخریب مظاهر و جاذبه‌های طبیعی است. در توسعه‌ی پایدار، اصل این است که منابع طبیعی پایه، به گونه‌ای محافظت شوند که نسل‌های آینده نیز، بتوانند به اندازه‌ی نسل کنونی تولید و مصرف کنند. به اعتقاد زاهدی (۱۳۸۲)، اکوتوریسم پایدار اکوتوریسمی است که از نظر اکولوژیکی پایدار باشد و هم به نیازهای فعلی اکوتوریست‌ها پاسخ دهد و هم به حفظ و بسط فرصت‌های اکوتوریستی برای آینده و توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی این نواحی از این رهگذر پردازد و به جای صدمه زدن به سیستم و ساختار اکولوژی بیابان، در جهت پایداری و احیای آن تلاش نماید. ایران با داشتن بیش از ۰۰۰/۱۵۰ اثر طبیعی بیابانی و داشتن اکوسیستم و ساختار زمینی منحصر به فرد و وجود چشم‌اندازهای اکولوژیکی نادر، توان اکوتوریسمی بالایی داشته و اثرگذاری پیامدهای مثبت توسعه‌ی اکوتوریسم در مناطق بیابانی، بیش از پیامدهای منفی آن است (سپهر و صفرآباد، ۹۲). مطالعات قابل توجهی در ارتباط با توسعه پایدار مناطق بیابانی اکوتوریسم و اثر

مثبت آن در رشد اجتماعی جوامع بیابانی ایران توسط نوری و همکاران (۱۳۸۹) بیان شده است. آنان در پژوهشی با عنوان امکان‌سنجی جذب اکوتوریسم در مناطق کویری، اکوتوریسم را پدیده‌ای نوینی دانستند که از منابع جدید درآمدزایی در راستای توسعه‌ی پایدار خواهد بود. طبیعت‌گردی عواید بسیار ارزشمندی داشته و آزادمنجیری (۱۳۸۵) این موارد را در این راستا برشمرده است: فعالیت فرهنگی، تفریحی ضمن مسؤولیت در حفظ تنوع زیستی، حفاظت از ویژگیهای طبیعی، توسعه‌ی جوامع محلی، مشارکت در تأمین رفاه جوامع محلی، تقویت ویژگیهای خرده فرهنگ‌ها و تعامل فرهنگی، فراهم آوری فرصت‌های آموزشی و یادگیری، تقویت اشتغال‌زایی از طریق شکل‌گیری و تقویت نهادها و شرکت‌های خصوصی فعال در جذب اکوتوریست‌ها. امینیان و همکاران (۱۳۹۱) نیز در مقاله‌ای با عنوان فرصت‌ها و چالش‌های توسعه‌ی اکوتوریسم در ایران، به شناخت موانع جذب گردشگر طبیعت و ارائه راهکارهای مناسب برای توسعه‌ی اکوتوریسم در ایران پرداخته و ابراز داشتند که هدف از فعالیتهای اکوتوریسم، باید افزایش سطح درآمدهای مستقیم و غیرمستقیم برای حفاظت از منابع طبیعی و دستیابی به توسعه‌ی پایدار باشد. جهانیان و زندی، (۱۳۹۲) با بررسی پتانسیل‌های اکوتوریسم مناطق کویری و بیابانی اطراف استان یزد، شناخت دقیق و اصولی توانایی‌های بیابان‌ها و کویرها به خصوص دشت و بیابان لوت را، از ضروریات اساسی توسعه اقتصادی و اجتماعی منطقه و کشور دانسته و یکی از ساده‌ترین راه‌های استفاده مفید و پایدار از این گونه اراضی را، استفاده از توانمندی‌های اکوتوریستی و ژئوتوریستی قلمداد نمودند.

رهیافت‌ها در امکان‌سنجی و شناسایی قابلیت‌های توسعه‌ی طبیعت‌گردی بیابان در ایران

در تدوین راهبردهای توسعه‌ی اکوتوریسم بیابان و تدوین پروژه‌های طبیعت‌گردی در هر یک از نواحی یا منطق بیابانی کشور، باید آثار مترتب بر آنها را مورد بررسی قرار داد، تا امکان برنامه‌ریزی همسو با توسعه‌ی پایدار محقق گردد. در بررسی آثار اکوتوریسم بر توسعه‌ی پایدار نواحی باید سه دسته عوامل یا جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی و زیست محیطی (اثرات مثبت و منفی اشاره شده در شکل شماره ۱) بررسی شود و راهبردهای مناسب در این راستا اتخاذ گردد.

عوامل	اثرات مثبت	اثرات منفی (احتمالی)
جنبه‌های اقتصادی	کسب درآمد خارجی، توسعه اقتصادهای محلی، ایجاد فرصت اشتغال بومی، ایجاد مهمانسرا و رستوران، بازار سوغات و صنایع دستی و مراکز ارائه خدمات متنوع به گردشگران و مردم بومی.	لزوم هزینه و سرمایه‌گذاری زیاد و عدم اطمینان به سودآوری پروژه‌های توسعه‌ی اکوتوریسم، وابستگی به اقتصاد و معیشت جامعه، امنیت اقتصادی و ...
جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی	ارتقای سطح فرهنگی ساکنان بومی و تقویت فرهنگ محلی، کمک به حفاظت میراث فرهنگی و دستاوردهای بومی، توسعه‌ی صنایع هنری دستی و ...	ازدحام و نابهنجاری، امکان بروز رفتار نامناسب و ناشایست گردشگران با بیابان‌نشینان، نداشتن فرهنگ پذیرش و استقبال از طبیعت‌گردان و ...
جنبه‌های زیست محیطی	درک زیبایی‌های محیط زیست بومهای کویری و بیابانی، توجه بیشتر به حفاظت گونه‌های نادر این نواحی، پی بردن به ارزش‌های اکوسیستم بیابان و تعهد به حفظ آن و ...	اختلال در زیستگاه حیات وحش، فرسایش و تخریب منابع آب و خاک، پخش زباله و آلودگی‌های زیست محیطی و ...

شکل شماره ۱: اثرات توسعه‌ی اکوتوریسم از جنبه‌های سه‌گانه اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و زیست محیطی

نقاط ضعف و تهدیدهایی هم در زمینه توسعه‌ی پایدار اکوتوریسمی این نواحی وجود دارد، که لازم است به منظور تداوم رشد و توسعه این صنعت و جلب گردشگران مورد توجه واقع شود. ماتریس SWOT، با مقایسه نقاط قوت و ضعف و تهدیدها و فرصت‌ها و تقابل و تعامل عوامل درونی و بیرونی راهبردهایی مناسبی را در این خصوص ارائه می‌دهد. همچنین برای برنامه‌ریزی اکوتوریسم بیابان، باید بین انواع تورها بدین شرح تفکیک قایل شد و متناسب با نوع تور و مخاطبین، برنامه مناسبی را منظور داشت:

۱. برگزاری تورهای عمومی و تفریحی مناطق کویری و بیابانی؛

۲. تورهای ویژه گردشگران ماجراجو؛

۳. تورهای آموزشی مخصوص دانشجویان و گردشگران.

از درجه‌ی پتانسیل‌های گردشگری بیابان در ایران، باید اشاره نمود که عوامل جغرافیایی و ژئومورفولوژیکی متعددی باعث شده تا بیابانهای ایران از نظر جاذبه‌های سیاحتی موقعیت ممتازتری را نسبت به دیگر بیابانهای جهان دارا باشد و بتوان انواع مختلف تورهای گردشگری را مورد نظر قرارداد.

عواملی همچون ناهمواریهای جغرافیایی کم نظیر مانند شهر خیالی لوت، دریاچه نمک، کلوت^۱ یا یاردانگ، برخانهای مرتفع^۲، دق‌های گسترده بلورین، تنوع زیستی و گونه‌های جانوری و گیاهی ویژه و نادر، به جاذبه‌های بیابانی ایران افزوده‌اند. عمده‌ترین این عوامل را که می‌توان تحت عنوان ظرفیت‌ها و قابلیت‌های اکوتوریسمی نواحی بیابانی کشور و جاذبه‌های طبیعی ویژه و متنوع آن قلمداد نمود، بدین شرح تبیین می‌گردد:

الف. وجود مظاهر ژئومورفولوژیکی خاص: در حاشیه غربی بیابان لوت قرار فرسایش شدید زمین بر اثر وزش باد و پدیده هیدروائولین^۳، باعث ایجاد اشکال مختلفی به صورت برج‌ها، ستون‌ها و خانه‌های ویران گردیده که از دور دست شباهت زیادی به شهری بزرگ دارند و به همین علت به آن، شهر خیالی لوت می‌گویند و قابلیت تبدیل به ژئوسایت‌های ملی را دارند.

ب. وجود منطقه بسیار گرم و فاقد حیات: به عقیده کردوانی (۱۳۸۶)، تنها منطقه عاری از حیات کره زمین، در کویر لوت^۴ قرار دارد. به طوریکه در طول ۱۰۰ کیلومتر و عرض ۵۰ کیلومتر هیچ اثری از حیات گیاهی و جانوری مشاهده نمی‌شود و حتی از وجود باکتری نیز نشانه‌ای نیست.

ج. پهنه‌های وسیع شنی: ناهمواری‌ها و تپه‌ای ماسه بادی با اشکال و اندازه‌های مختلف بعضاً بصورت شیارهای همگن و تپه‌ای کوچک چندضلعی، زیبایی و تنوع خاصی به این نواحی بخشیده و سیر و سفر در آن را چه به صورت پیاده و با سواری (با پتانسیل پیست سواری)، خاطره‌انگیز خواهد ساخت.

د. کویرها و گندهای نمکی: کویرهایی همچون کویر شهداد با فضای آرام، ساکت و بی‌آلایش و فاقد هر گونه جلوه‌ی حیاتی، دارای قشرهای نمکی به اشکال و رنگ‌های متفاوتی از جمله پف‌کرده، ورقه‌ای، چند ضلعی و با رنگ‌های سفید تا تیره، می‌تواند توجه توریست‌ها را به خود جلب نماید. گندهای نمکی نیز از پدیده‌های استثنایی و کم‌نظیر زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی و از چشم‌اندازها و مناظر زیبای نواحی کویری است.

ه. دریاچه‌های کویری: مناظر زیبای دریاچه‌های کویری در بخش مرکزی بیابانهای ایران، با امکان اسکی روی سطح سخت نمکی آن، از جاذبه‌های این مناطق به شمار می‌روند. همچنین پلایا یا کویرهای خیس باتلاقی در فصول زمستان و بهار بصورت باتلاقی بوده، برای هر بیننده‌ای جالب توجه می‌باشد. غارهای آهکی نیز با اشکال خاصی در بعضی دره‌های مناطق کوهستانی حاشیه کویر مرکزی نیز برای اکوتوریست‌ها جالب توجه خواهند بود.

1. kalut
2. barchan
- 3 - Hydroeolin
4. Lut Desert

و. **سنگ‌فرش‌های بیابانی:** چشم‌اندازهای سنگ‌فرش نقاط حاشیه بیابانها که به دلیل فرسایش بادی و باقی ماندن سنگریزه‌ها به صورت یکدست ایجاد شده، قابل توجه هستند، از جمله جاده سنگ‌فرش عباسی در مسیر گرمسار که برای هر بیننده و گردشگری جذاب خواهد بود.

ز. **چشم‌انداز شب‌های کویر:** کویری شبهای پرستاره کویر با آسمانی زیبا و احساس برانگیز و سکوت وصف ناشدنی حاکم بر آن، برای هر انسانی وجدآور و آرامش بخش بوده و همچنین تماشای مناظر غروب و طلوع خورشید در چنین فضایی، زیبایی پررمز و رازی را به ذهن متبادر می‌سازد.

ح. **حیات وحش و پارک‌های حفاظت شده:** از جمله‌ی این پارک‌ها به عنوان زیستگاه حیات وحش، می‌توان به پارک ملی کویر اشاره نمود، که با داشتن چشمه و آبشخور آهوان و پرندگان و چرندگان آن ناحیه و تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری موجود در آن، از بهترین اماکن توریستی و نقاط مهم جذب گردشگران طبیعت می‌باشد. گونه‌های کم نظیری مانند یوزپلنگ آسیایی، جبیر، قوچ و کاراکال در نواحی بیابان مرکزی ایران زندگی می‌کنند، که تماشای آن برای بسیاری از گردشگران طبیعت یک آرزوست.

ط. **سیمای طبیعی حاشیه کویرها و بیابانها:** در بسیاری از نقاط بیابانی حیات متنوع گیاهی همچون گز، نی، خارشتر، شور سفید، شور سیاه و اشنان به چشم می‌خورد و در حاشیه مناطق کویری با داشتن املاح کمتر، گیاهان گلدار و نسبتاً زیبایی چون گز (با گل یشمی و یا سفید رنگ)، خارشتر و نی (با کاکل زیبا) در فصل بهار دیده می‌شوند، که در صورت وجود حیوانات وحشی برای چرا، این مناطق زیبا و دیدنی به نظر می‌رسند.

ی. **جنگل‌های مناطق خشک و بیابانی:** وجود جنگلهایی از گونه‌های خشکی‌پسند در برخی نواحی بیابانی همچون جنگل تاغ، جنگل پسته وحشی و... و دشت‌هایی با گیاهان مرتعی و داروئی، جلوه و چشم‌اندازی زیبا و با شکوهی دارند.

ک. **کاروانسراها و جلوه‌های مسیر:** در مسیر تاریخی جاده ابریشم و برخی نواحی بیابانی و کویری ایران، کاروانسرای متعدد و زیبایی وجود دارد که از آن جمله، کاروانسرای شاه عباسی و کاروانسرای مزینان در حاشیه کویر مزینان سبزوار می‌باشد؛ این کاروانسراها دارای نقوش زیبایی معماری اسلامی هستند. همچنین وجود آب‌انبارهای مسیر راه نقاط بیابانی و گله‌های شتر دوکوهان در این مسیرها، از جلوه‌های زیبای دیگر این نواحی برای جلب اکوتوریست‌هاست و البته شترسواری نیز می‌تواند تفریحی جذاب در این مناطق تلقی گردد.

ل. **میراث فرهنگی و جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی:** برخی ابنیه و آثار تاریخی در مکان‌های واقع در کویر و بیابان مشهود و قابل توجه است. وجود نمادها و جلوه‌های تمدن‌های باستانی و صنایع دستی بومی در بسیاری از شهرهای حاشیه بیابانها و کویرهای ایران، از ویژگیهای خاص سگونت‌گاههای بیابانهای ایران است و به اعتقاد فریار (۱۳۸۱)، هر یک از جوامع روستایی و عشایری دارای چشم‌اندازهای زیستی خاص خود هستند که طبیعت در اختیار آنها قرار داده است. فعالیتهای انسانی در این گونه از مراکز زیستگاهی نیز،

میدان متفاوتی را به وجود می آورند، که علاوه بر ایفای نقش اقتصادی، دارای جاذبه‌های گردشگری نیز هستند.

نتیجه‌گیری (دورنمای آینده و پیشنهادات راهبردی)

سیاست توسعه‌ی طبیعت‌گردی اعم از جذب اکوتوریست بین‌المللی و یا رونق گردشگری داخلی از طریق روی آوردی مردم به سفرهای اکوتوریستی نیاز به برنامه‌ریزی دارد. همانطور که اکبری (۱۳۸۴) نیز اشاره نموده، برداشت‌های عامیانه و سطحی و بعضاً گمراه کننده از اکوتوریسم، سبب اتخاذ تصمیمات نادرستی می‌شود که به اتلاف بیشتر منابع و از دست رفتن بیشتر فرصت‌ها منجر خواهد شد. اکوتوریسم بیابان بیشتر از آن که یک تهدید باشد، یک فرصت برای توسعه‌ی پایدار نواحی بیابانی و کویری کشور است، که باید با برنامه‌ریزی علمی و اصولی و راهبردهایی کارشناسی مورد توجه قرار گیرد، تا نتایج حاصل از آن، توسعه‌ی پایدار این مناطق را به ارمغان آورد. رویکرد علمی و راهبردی در این راستا، تبعات بسیار مثبت و مستمری در بر خواهد داشت. پژوهشها حاکی از آن است که توسعه گردشگری بیابانی می‌تواند زمینه ساز توسعه روستایی نواحی بیابانی گردد (خالدی و همکاران، ۱۳۹۱) و تماس جوامع میزبان با اکوتوریست‌ها، سبب افزایش حساسیت مردم نسبت به محیط زیست می‌شود و سطح دانش و آگاهی جوامع در اثر تماس با اکوتوریست‌ها افزایش می‌یابد و در عین حال، بهبود وضعیت معیشتی اهالی ساکن بیابان و کسب درآمد اقتصادی ناشی از توسعه‌ی فعالیتهای جهانگردی، مانع از بهره‌برداری مفرط و تعرض آنان به منابع طبیعی می‌گردد و حتی به حفظ و نگهداری از این منابع تشویق می‌شوند. از دیگر نتایج طبیعت‌گردی، ممکن ساختن توسعه‌ی متوازن در سطح کشور است، کیارستمی (۱۳۸۱) در تحقیقی اذعان داشته که اکوتوریست‌ها که به طور عمده با انگیزه‌ی خاصی غیر از تماس با جوامع شهری سفر می‌کنند، خواسته یا ناخواسته موجب توزیع منطقی‌تر فرصت‌ها و منابع نیز از دستاوردهای توسعه‌ی طبیعت‌گردی در کشور می‌شوند. توسعه مشاغل بومی کوچک و افزایش توان اقتصادی منطقه و تداوم شیوه زندگی سنتی و فرهنگ بومی از آثار ارزشمند صنعت اکوتوریسم بیابان است، که در صورتی که مورد توجه دولتمردان واقع گشته و پیش زمینه‌های لازم جهت جذب توریست فراهم گردد، خواهد توانست صنایع سودآور محلی را توسعه دهد و بازارهای محلی را که در آن ساکنان حواشی بیابان تولیدات مختلف خود را عرضه می‌نمایند، رونق بخشد. چنین راهبردی ضمن ایجاد قطب‌های کوچک اقتصادی، سرمایه لازم جهت احیاء و بهره‌برداری از اراضی رها شده بیابان نیز به دست آید. بدیهی است که با تحقق این امر و همراه با رشد اقتصادی و رشد بهره‌وری این مناطق، به تدریج مراکز فرهنگی و اجتماعی و امکانات تفرجگاهی، گسترش بیشتری یافته و قابلیت‌های دیگر بیابان در تولید انرژی‌های پاک بیشتر به چشم خواهد آمد و خود به توسعه‌ی صنعت اکوتوریسم و توسعه‌ی پایدار این مناطق کمک می‌نماید. از طرفی توسعه‌ی اکوتوریسم بیابان، خود در مهار بیابان یا بیابان‌زدائی، ایفای نقش

نموده و از این لحاظ، باعث کاهش هزینه اقتصادی بخش طرح‌های بیابان زدائی یا مهار پیشرفت بیابان می‌شود.

از آنجا که فرصت‌ها و پتانسیل‌های زیادی در نواحی بیابانی ایران برای جذب گردشگر طبیعت در این نواحی وجود دارد، از این رو با توجه به مباحث گذشته و به عنوان نتیجه‌گیری کلی از این نوشتار و در راستای ایفای نقش اکوتوریسم در تحولات اقتصادی و اجتماعی مناطق بیابانی و توسعه پایدار مناطق بیابانی کشور از طریق صنعت اکوتوریسم بیابان، راهبردهای ذیل پیشنهاد می‌گردد:

۱- تحلیل وضعیت موجود و تدوین معیارهای توسعه طبیعت‌گردی بیابان از نظر منابع انسانی و منابع اقتصادی و بازاریابی، با توجه به چالش‌ها و تنگناهای طبیعت‌گردی بیابان، مشکلات پیش رو، وضعیت مطلوب و چشم‌انداز آتی در هر یک از نواحی بیابانی ایران و در نهایت تدوین طرح سند جامع و محلی طبیعت‌گردی بیابان بر اساس قابلیت‌های اکوتوریستی در هر منطقه یا ناحیه، در کنار مشخص بودن استراتژی بلندمدت کشور در این عرصه؛

۲- امکان‌سنجی توسعه اکوتوریسم ایران در هر یک از مناطق بیابانی کشور از طریق ارایه طرح و ارزیابی کامل پتانسیل‌های گردشگری نواحی بیابانی و کویری ایران در چارچوب سند جامع و محلی طبیعت‌گردی بیابان و نیز انجام فعالیت‌های پژوهشی منسجم، جهت امکان‌سنجی قابلیت اکوتوریسمی چشم‌اندازهای طبیعی این مناطق، همراه با راهکارهای توسعه‌ای مبتنی بر توسعه پایدار؛

۳- سرمایه‌گذاری دولت و نهادهای خصوصی سرمایه‌گذار در زیرساخت‌های توسعه اکوتوریسم بیابان و ارائه تسهیلات لازم به مشارکت‌کنندگان بخش خصوصی، با اولویت افراد بومی مناطق بیابانی و سیاست اتخاذ جلب سرمایه‌های محلی و منطقه‌ای به صورت شرکت تعاونی (ارائه تسهیلات گردشگری هم به نهادهای خدمات‌دهنده و هم به گردشگران بیابان در جهت توسعه کمی و کیفی طبیعت‌گردی بیابان)؛

۴- فراهم‌آوری زمینه‌ی مشارکت شرکتهای سرمایه‌گذاری خارجی مرتبط با حوزه‌ی اکوتوریسم در زمینه ساخت قطب‌های اکوتوریستی کشور (مشاوره فنی و تشریح مساعی)، همراه با زیرساخت‌های فناوری و پذیرش و خدمات گردشگری آنلاین؛

۵- ایجاد سایت‌های گردشگری بیابان و تجهیزسازی تفرجگاه‌های طبیعی در نواحی مستعد حاشیه بیابان و مدیریت و برنامه‌ریزی کلان در جهت فعالیت مستمر و ثمربخش این مراکز، ضمن ایجاد امنیت در مسیرهای گردشگری بیابان به ویژه در مسیر یا نزدیک به جاده‌های مهم و استراتژیک کشور؛

۶- ارائه تسهیلات ویژه تورهای گردشگری بیابان (مانند تور دریاچه نمک، اسکی در بیابان و ...) به کارکنان و مسئولان دولتی از طریق سازمان‌های دولتی و شرکت‌ها؛

۷- اشاعه فرهنگ طبیعت‌گردی و فرهنگ‌سازی برای بهره‌برداری پایدار از ظرفیت‌های زیست‌محیطی بیابان (از نقطه نظر گردشگری) و تأکید بر آموزش محوری در طبیعت‌گردی بیابان در جهت شناخت پدیده‌ها

و شگفتیهای طبیعت، با بهره‌گیری از پتانسیل‌های دانشگاهی و دانشجویی، ضمن تهیه تیزرهای تبلیغاتی، بولتن‌ها و نقشه‌های راهنما.

۸- استفاده از تجارب کشورهای موفق در اکوتوریسم بیابان از جمله چین و ارتباط با نهادهای بین‌المللی مرتبط به‌ویژه انجمن جهانی طبیعت‌گردی و نیز ایجاد هماهنگی‌های بین‌بخشی نهادهای ذیربط کشور برای اتخاذ و اجرای سیاست‌هایی متوازن و هم‌افزا؛

۹- اهتمام به تمام جوانب گردشگری بیابان با توجه به دیدگاه سازمان جهانی جهانگردی به طبیعت-گردی که شامل مشخصات چهارگانه ذیل است :

الف. وابسته به طبیعت باشد؛

ب. از لحاظ اکولوژیک پایدار باشد (کمترین آسیب به طبیعت)؛

ج. واجد آموزش و ارائه ارزش‌های منطقه مورد بازدید باشد؛

د. جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشد.

۱۰- معرفی جذابیت‌های دیدنی و پنهان مانده کویر و بیابان و آثار و عوارض خیره‌کننده‌ی کویر به جامعه و گروه‌های گردشگری، از طریق رسانه‌های مختلف و نیز تبلیغات برون مرزی از طریق ماهواره و اینترنت برای جلب گردشگران خارجی؛

۱۱- احداث (یا انتخاب و تجهیز) دهکده‌های شکار و توریستی در حاشیه شهرهای کویری و بیابانی و پرداختن به رشته‌های جذابی چون اتومبیل‌رانی و اسکی روی تپه‌های ماسه‌ای و قایق‌رانی بادی در بیابان، که هنوز در ایران ناشناخته بوده و نیاز به معرفی دارد.

۱۲- ایجاد موزه‌ها و نمایشگاه‌های معرفی‌کننده اکوسیستم و چشم‌اندازهای زیبای بیابان‌های کشور در مراکز نقاط پر ازدحام شهری و جلب نظر مردم به زیبایی‌های طبیعی مناطق بیابانی و کویری اعم از عوارض طبیعی، گونه‌های گیاهی و حیات وحش.

منابع و مآخذ:

۱. آزادمنجیری، ی.، ۱۳۸۵. امکان سنجی قابلیت‌ها و تنگناهای طبیعت‌گردی در شهرستان سبزوار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای طبیعی، دانشگاه حکیم سبزواری.
۲. اکبری، ع.، ۱۳۸۱. وضعیت طبیعت‌گردی در ایران. انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست، تهران.
۳. امینیان، س.، صادقی فرجی، ا.، نادری، ا.، ۱۳۹۱. بررسی فرصت‌ها و چالش‌های توسعه‌ی پایدار اکوتوریسم ایران. خلاصه مقالات دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه‌ریزی منطقه‌ای.
۴. جهانیان، م.، زندی، ا.، ۱۳۸۹. بررسی پتانسیل‌های اکوتوریسم مناطق کویری و بیابانی اطراف استان یزد با استفاده از الگوی تحلیل SWOT. مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی.
۵. خالدی، ش.، صالحیان، س. و صیدالی، م. ۱۳۹۱. جایگاه اکوتوریسم بیابانی در توسعه سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: اقامتگاه گردشگری متین آباد - بادرود)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۸.
۶. زاهدی، ش.، ۱۳۸۲. مبانی توریسم و طبیعت‌گردی پایدار. انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
۷. زاهدی، ش.، ۱۳۸۲. چالش‌های توسعه‌ی پایدار از منظر اکوتوریسم. مجله مدرس علوم انسانی، شماره ۳۰.
۸. سپهر، ع.، صفرآباد، ا.، ۱۳۹۲. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، تحلیل شاخص‌های اثرگذار بر توسعه اکوتوریسم ایران در مناطق بیابانی. شماره ۴۵.
۹. فریار، ف.، ۱۳۸۱. طبیعت‌گردی در روستا. مجله صنعت حمل و نقل، شماره ۲۱۶.
۱۰. کردوانی، پ.، ۱۳۸۶. کویر بزرگ مرکزی ایران مسائل توانمندیها و راه‌های بهره‌برداری. انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. کیارستمی، ق.، ۱۳۸۱. توسعه‌ی طبیعت‌گردی پایدار. نشریه جهاد.
۱۲. ناصری، م.، ۱۳۸۴. بررسی توانمندیهای طبیعت‌گردی شهرستان اسفراین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه حکیم سبزواری.
۱۳. نمازی، م.، ۱۳۸۲. قلمرو طبیعت‌گردی. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، تهران.
۱۴. نوری ج، زارعی، ه و میر حسینی، ا. ۱۳۸۹. امکان سنجی جذب اکوتوریسم در مناطق کویری، فصلنامه فضای جغرافیایی.